

Μακεδονικά

Vol 37 (2008)

**Μια νέα επιστολή του Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου
προς τον Γρηγόριο Βερναρδάκη**

Παντελής Μ. Νίγδελης

doi: [10.12681/makedonika.56](https://doi.org/10.12681/makedonika.56)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Νίγδελης Π. Μ. (2011). Μια νέα επιστολή του Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου προς τον Γρηγόριο Βερναρδάκη. *Μακεδονικά*, 37, 296–306. <https://doi.org/10.12681/makedonika.56>

ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ

Έχουν περάσει τρία χρόνια από τότε που δημοσίευσα στη σειρά των φιλολογικών και θεολογικών πραγματειών της Ε.Μ.Σ. την *Αλληλογραφία* του φιλόλογου Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου¹. Κλείνοντας τον πρόλογο της δημοσίευσης εκείνης επεσήμανα ότι η *Αλληλογραφία* τον δεν είναι ούτε μπορεί να είναι πλήρης². Τύχη αγαθή, η επισήμανση αυτή επιβεβαιώθηκε έναν χρόνο αργότερα, όταν ο εγγονός του Γρηγορίου Βερναρδάκη Δημήτριος είχε την καλοσύνη να μου αποστείλει φωτοτυπία της νέας επιστολής που δημοσιεύω παρακάτω: την έστειλε ο Παπαγεωργίου στον πρόγονό του από τη Θεσσαλονίκη στις 6 Ιανουαρίου 1884, τέσσερις περίπου μήνες αργότερα είχε υποστηρίξει το διδακτορικό του στη Φιλοσοφική Σχολή της Ιένας και επιστρέφει στη Μακεδονία.

Η τρισέλιδη επιστολή περιέχει ενδιαφέρουσες (άγνωστες ως τώρα) πληροφορίες που φωτίζουν κυρίως την πρώτη φάση της σταδιοδρομίας του ανδρός. Εξίσου ενδιαφέρουσες είναι ωστόσο οι αναφορές του σε ζητήματα που αφορούν τις φιλολογικές έριδες του Εθνικού Πανεπιστημίου, τα εκπαιδευτικά πράγματα της Θεσσα-

1. Βλ. Π. Μ. Νίγδελης, *Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου τον Θεσσαλονικέως Αλληλογραφία (1880-1912)* [Επιστημονικά Πραγματεία, Σειρά Φιλολογική και Θεολογική, αρ. 19], Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2004. Ο καθηγητής κ. Ζ. Τοιρπανλής δημοσίευσε τελευταία Βιβλιοκρισία της *Αλληλογραφίας* στο περιοδικό *Ελληνικά* 56/1 (2006) 218-224. Βασίζομενος στο υλικό της κατέληξε σε ορισμένες απόψεις σχετικά με τον Παπ. τις οποίες και παραθέτει προς συζήτηση. Δεν αποτελεί πρόθεσή μου να συζητήσω εδώ όλες αυτές τις απόψεις, μολονότι θεωρώ ότι η ηθογραφική θεώρηση της προσωπικότητας του Παπ. που ακολουθεί ο κ. Τ. δεν διευκολύνει ουσιαστικά τον μελλοντικό συγγραφέα της ιστορίας της ελληνικής φιλολογίας, πολύ περισσότερο που πρόκειται για έναν εκπρόσωπό της από μία νευραλγική περιοχή του αλύτρωτου ελληνισμού. Ο λόγος που αισθάνομαι ωστόσο την υποχρέωση να απαντήσω στην τελευταία εξ αυτών, εκείνη δηλ. που συνδέεται με το διαζύγιο του Παπ., οφείλεται στο γεγονός ότι μου αποδίδει πρόθεση που ούτε είχα ούτε εξ ιδιοσυγκρασίας θα μπορούσα να έχω. Συγκεκριμένα ο κ. Τ. θεωρεί (σ. 222) ότι η αιτιολογία «μη ολοκλήρωση του γάμου» που παραθέτω στηριζόμενος σε συμπληρωματικά έγγραφα (αίτηση διαζυγίου, πατριαρχικό διαζύγιο, ιατρική εξέταση της συζύγου του και αποδοχή υπαιτιότητας από Παπ.) είναι ασαφής και ζητά να μάθει αν τούτο οφειλόταν «σε ξεσουαλική ανεπάρκεια, αδιαφορία-ψυχρότητα ή άλλο λόγο», προσθέτει δε με ανοίκειο διδακτισμό τη διαπίστωση ότι «η έρευνα σήμερα έχει ξεπεράσει παλαιά ταμπού που ατέρρευαν την προσέγγιση και ερμηνεία των μη φωτεινών ή αθεάτων πλευρών μιάς προσωπικότητας». Δυστυχώς για τον κ. Τ. η ίδια η *Αλληλογραφία* και ο υπομνηματισμός της τον διαφεύδουν. Εάν ο εκδότης της *Αλληλογραφίας* είχε ταμπού ή/και την πρόθεση να εξιδανικεύσει τον Παπ., με την έννοια να αποκρύψει σκόπιμα τις μη φωτεινές πλευρές της προσωπικότητας και του έργου του, τότε πώς εξηγείται το ότι δημοσίευσε το γεγονός του διαζυγίου και της επίσημης αιτιολογίας του (ανολοκλήρωτος γάμος), αφού προηγουμένως τα ανακάλυψε με συνδυαστική ανεξάρτητη έρευνα στα ΓΑΚ της Λέσβου; (Επί τη ευκαιρία παρατηρώ εδώ ότι ο κ. Τ. δεν μπαίνει στον κόπο να ενημερώσει τον ανυποψίαστο αναγνώστη σχετικά με το ποια νέα στοιχεία κομίζει στην έρευνα η *Αλληλογραφία* και ο εκτενής υπομνηματισμός της ως προς τον Παπ. και την εποχή εν συγκρίσει προς την παλαιότερη έρευνα). Όσο για τα αίτια που προκάλεσαν αυτό το θλιβερό γεγονός φοβούμαι ότι η αποσαφήνιση που απαιτεί ο κ. Τ. είναι ένα παράδοξο αίτημα που δεν πρόκειται να ικανοποιηθεί ποτέ δοθέντος ότι ο αίτιος του προβλήματος έχει αποδημήσει εις τας αιωνίους μονάς εδώ και εκατό περίπου χρόνια.

2. Βλ. Νίγδελης, *ό.π.*, σ. 12.

λονίκης και τις αντιλήψεις ελληνικών κύκλων της πόλης για την ταυτότητά της δύο δεκαετίες πριν από το τέλος του 19ου αι.

Σε ό,τι αφορά τη σταδιοδρομία του Παπαγεωργίου μαθαίνουμε τώρα ότι αμέσως μετά την επιστροφή του από τη Γερμανία ο Παπαγεωργίου, βοηθώντας και του αρνητικού κλίματος που υπήρχε στους κόλπους της ελληνικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, προσανατολίσθηκε αρχικά στην ιδέα να καταλάβει θέση υφηγητή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου. Από την τρίτη μάλιστα παράγραφο της επιστολής, όπου αποκαλεί τον καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωάννη Πανταζίδη οιονει πατέρα του, σε συνδυασμό με χωρία άλλων επιστολών της *Αλληλογραφίας*³ οδηγούμαστε αβίαστα στο συμπέρασμα ότι για την ευόδωση των σχεδίων του θα πρέπει να υπολόγιζε σημαντικά στο κύρος και τις γνωριμίες του συντοπίτη δασκάλου του (ο Πανταζίδης καταγόταν, όπως και οι εκ πατρός πρόγονοί του, από το Κρούσοβο της Άνω Μακεδονίας). Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Πανταζίδης ήταν ήδη μία από τις κυρίαρχες φυσιογνωμίες του μακεδονικού λόμπυ των Αθηνών και ότι διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην ηγεσία του δρώντος παρά τω ΥΠΕΞ περιήλου Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (ΣΔΕΓ)⁴. Έτσι θα μπορούσε να γίνει καλύτερα κατανοητή και η είδηση που δίνει ο Παπαγεωργίου στον αποδέκτη της επιστολής ότι είχε απορρίψει «πολλὰς καὶ συμφόρους προτάσεις, ὅπως ἀνάληψήν διευθύνειν τοῦ ἐνταῦθα (ενν. της Θεσσαλονίκης) Διδασκαλείου». Η κατάληξη των φιλοδοξιών αυτών είναι γνωστή: ο Παπαγεωργίου περιορίστηκε τελικά για λόγους που παραμένουν ακόμη αδιευκρίνιστοι στη γυμνασιαρχία του γυμνασίου Μοναστηρίου την οποία άσκησε επί ένα έτος⁵ χωρίς ωστόσο να παραιτηθεί ποτέ από τη φιλοδοξία του να μετοικήσει εις τας «(κον)ιοστεφάνους Αθήνας», για να καταλάβει θέση στο Πανεπιστήμιο⁶.

Η στενή σχέση με τον Πανταζίδη δικαιολογεί επίσης την εκ πρώτης όψεως περίεργη φιλία του (μέχρι τώρα θεωρούμενου από την έρευνα ως φανατικού οπαδού του Κόντου⁷) Παπαγεωργίου με τον Γρηγόριο Βερναρδάκη, αφού είναι γνωστό ότι ο Πανταζίδης συνδεόταν φιλικά με τον αδελφό του τελευταίου Δημήτριο⁸. Τον κατά έξι χρόνια μεγαλύτερό του Γρηγόριο είχε την ευκαιρία να τον γνωρίσει κατά τη διάρκεια των σπουδών του στη Γερμανία⁹.

3. Νίγδελης, *ό.π.*, επιστολές αρ. 7 (ιδιαίτερα σημ. 13) και 25.

4. Ο Πανταζίδης (1827-1900) ήταν καθηγητής του Πανεπιστημίου από το 1875 και υπήρξε ήδη ιδρυτικό μέλος, ταμίας, σύμβουλος και γραμματέας του ΣΔΕΓ (αργότερα –1890 και 1892 αντίστοιχα– διετέλεσε Αντιπρόεδρος και Πρόεδρος του συλλόγου). Για τη ζωή και το έργο του βλ. Αγγ. Ν. Παπακόστα, *Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των ελληνικών Γραμμάτων. Η Δράσις του Συλλόγου κατά την εκατοναετίαν (1869-1969)*, Αθήνα 1970, σσ. 157-158.

5. Τη υποδείξει του Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου και μέσω του ΣΔΕΓ. Βλ. σχετικά ΣΔΕΓ φ. Γ 6 /216 αρ. εγγρ. 598, 16 Μαΐ 1884 (= Νίγδελης, *ό.π.*, σ. 37 σημ. 12). Πρόκειται για επιστολή που απευθύνει ο Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας Π. Λογοθέτης προς τον Κ. Παπαρηγόπουλο.

6. Βλ. παρακάτω σημ. 34.

7. Βλ. ενδεικτικά Π. Λέτσας, «Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (+1914)», *Μακεδονικά* 1 (1940) 536.

8. Βλ. σχετικά Δ. Ν. Βερναρδάκης, «Ζωγράφειος Ελληνική Βιβλιοθήκη», *Εστία* τχ. 663 (1888) 577, όπου ο Βερναρδάκης αποκαλεί τον Ι. Πανταζίδη *ὁ σοφὸς φίλος μου*.

9. Βλ. Νίγδελης, *ό.π.*, επιστολή αρ. 17 σημ. 41. Η γνωριμία των δύο ανδρών χρονολογείται το πιθανότερο από την ελοχή των σπουδών του Παπ. στη Λειψία (Νοέμβριος 1878-Μάρτιος 1880).

Σε συνάφεια με τα παραπάνω βρίσκεται ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα της επιστολής που δεν είναι άλλο από τις απόψεις για τη νεοελληνική γλώσσα τις οποίες είχε αρχίσει να δημοσιεύει ο Δημήτριος Βερναρδάκης, παραιτηθείς (τότε) καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής, στην εφημερίδα *Νέα Ημέρα* ήδη από τον Ιούνιο του 1883, με αφορμή την έκδοση του έργου του μισητού αντιπάλου του Σ. Κ. Κόντου, *Γλωσσικά παρατηρήσεις αναφερόμενες εις την νέα ελληνική γλώσσα* (1882). Τα άρθρα αυτά αποτελούσαν συνέχεια της φιλολογικής (με έντονες ιδεολογικές αποχρώσεις) διαμάχης ανάμεσα στους δύο άνδρες που είχε αρχίσει από το 1868. Στη στατική θεώρηση της γλώσσας του Κόντου, σύμφωνα με την οποία η νεοελληνική στη γραπτή της μορφή έπρεπε να αποκαθαρθεί ακολουθώντας το τυπικό της αττικής, ο Βερναρδάκης αντιπαραθέτει ένα εξελικτικό πρότυπο· η γνώση της αρχαίας γλώσσας (ως σύνολο, δηλ. τύποι, ετυμολογία, σύνταξη) είναι χρήσιμη στον βαθμό που επιτρέπει τη φυσιολογική εξέλιξη της ομιλουμένης, πολύ περισσότερο που η τελευταία από άποψη τύπων παρουσιάζεται ενίοτε πλουσιότερη της αττικής¹⁰. Οι απόψεις αυτές φαίνεται να αφήνουν ερωτηματικά στον νεαρό Παπαγεωργίου ο οποίος όμως ακολουθώντας το ένστικτο της επαγγελματικής θα λέγαμε αυτοσυντήρησης αποφεύγει με διπλωματικότητα να πάρει θέση και απλώς διατυπώνει την ευχή αυτός και ο συνομιλητής του να βρεθούν στην Αθήνα, για να «έξακριβώσουν από κοινού τὸ πρᾶγμα». Όπως αποδεικνύεται άλλωστε από αρχαιακό υλικό¹¹, στην πρώτη φάση της σταδιοδρομίας του υπολόγιζε στην υποστήριξη των Βερναρδάκηδων.

Δύο ακόμη αναφορές του Παπαγεωργίου στην επιστολή αξίζει να προσεχθούν ιδιαίτερα. Η πρώτη αφορά την άγνωστη από αλλού πρόταση μίας εκ των αντιμαχόμενων την εποχή εκείνη παρατάξεων της Ελληνικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης στον Γρηγόριο Βερναρδάκη να αναλάβει τη διεύθυνση του γυμνασίου, την οποία, όπως μαθαίνουμε, απέρριψε ο Μυτιληναίος φιλόλογος¹².

Η δεύτερη παρουσιάζει γενικότερο ενδιαφέρον καθώς πρόκειται για τον απαξιωτικό χαρακτηρισμό «ρυπαρά Έβραιούπολις» που χρησιμοποιεί για τη Θεσσαλονίκη. Τι ακριβώς εννοεί ο Παπαγεωργίου χρησιμοποιώντας τον δεν είναι απόλυτα σαφές. Ο χαρακτηρισμός αυτός παραπέμπει κατά τη γνώμη μου σε δύο χαρακτηριστικά της πόλης την περίοδο αυτή. Το πρώτο αφορά την κακή υγειονομική της κατάσταση ιδιαίτερα δε των εβραϊκών συνοικιών της. Όπως είναι γνωστό, η κατάσταση αποτυπώνεται με γλαφυρό τρόπο στον τύπο αλλά και σε περιηγητικά κείμενα της εποχής. Χαρακτηριστική είναι λ.χ. η περιγραφή της πόλης που δημοσιεύει η εφημερίδα *Ερμής* το 1875. Εκεί, αφού σημειώνεται ότι η επιφάνεια των δρόμων της είναι παραγεμισμένη με τὰς προστυχούσας ἀκαθαρσίας, ὧν ἡ σῆψις παρέχει εἰς τὸν διερχόμενον ὀξεῖαν ὀσμὴν, παρεμφερῆ πρὸς τὴν τῶν τεταριχενύμενων λαχάνων, προστίθεται η αποκαλυπτική παρατήρηση ότι μετά την κατεδάφιση του τείχους της θάλασσας (1869) αποκαλύφθηκαν σε άμεση γειτνίαση με αυτήν *πλήθος*

10. Για τη διαμάχη Βερναρδάκη-Κόντου την ιστορία και το περιεχόμενό της βλ. Παντ. Αργύρης, «Πανεπιστημιακές έριδες: η περίπτωση του Δ. Βερναρδάκη και του Κ. Κόντου», *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Πολιτική*, Αθήνα 1989, σσ. 541-556.

11. Βλ. Νίγδελης, *ό.π.*, επιστολές αρ. 19 και 21.

12. Για τις αντιμαχόμενες μερίδες –στη μια εκ των οποίων πρωταγωνιστούσε ο θεός του Παπ. Τάσκος Παπαγεωργίου– και τις έριδες της κοινότητας την εποχή αυτή βλ. Στ. Ζαπάντη, «Οι ενδοκοινοτικές έριδες στην Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης από το 1881 έως το 1912», *Πρακτικά Γ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 121.

*σαπρῶν καὶ ἐτοιμορρόπων οἰκιῶν, ἀνηκουσῶν πρὸ πάντων εἰς ἐβραϊκὰς οἰκογενείας ἐν αἷς, ἂν μὴ καθ' ὄλην τὴν νύκτα ἔφεγγον οἱ φανοὶ τῶν ἐκ προχείρου πηγέντων ἐκεῖ καφφενείων, θὰ ἔλεγεν ὁ ποιητὴς ὅτι πλανᾶται τὸ φάσμα τῆς δυστυχίας καὶ ἐρημώσεως*¹³.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό που υπαινίσσεται ο Παπαγεωργίου θα πρέπει να αφορά περισσότερο τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραμάτιζε η εβραϊκή κοινότητα στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης¹⁴ και λιγότερο την πληθυσμιακή της υπεροχή, αφού ειδικά την περίοδο εκείνη οι επίσημες οθωμανικές απογραφές δείχνουν ελαφρά υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού έναντι του εβραϊκού και του μουσουλμανικού, λόγω του μεγάλου αριθμού Ελλήνων προσφύγων που κατέφυγαν στην πόλη από το Λιτόχωρο μετά την ήττα του 1878¹⁵. Αν η ερμηνεία αυτή είναι, όπως πιστεύουμε ορθή, τότε ο Έλληνας λόγιος θα πρέπει να εκφράζει με τον χαρακτηρισμό αυτό την απερίσκειά του προς το εβραϊκό στοιχείο, στάση απόλυτα αναμενόμενη για έναν εθνικιστή που ζει με το όνειρο της εθνικής αποκατάστασης της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης. Για τον Παπαγεωργίου η πόλη είναι ελληνική, όπως σαφώς δηλώνει σε επιστολή του προς τον επιστήθιο φίλο του και θύμα της δράσης των βουλγαρικών κομιτάτων γιατρό Κ. Κοντορέπα το 1892, όπου την αποκαλεί μετ' επιτάσεως *ἡ Θεσσαλονίκη μας μας*¹⁶. Υπό την έννοια αυτή ο χαρακτηρισμός ρυπαρά Εβραίουπολη αποτελεί μία λακωνική μεν αλλά ενδιαφέρουσα πληροφορία για τα αρνητικά συναισθήματα που έτρεφε μερίδα τουλάχιστον των μορφωμένων Ελλήνων της Θεσσαλονίκης έναντι των συνοίκων Εβραίων.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 8 Ἰαν(ουαρίου) 1884

Ἀγαπητὲ Γρηγόριε,

*Πολλὰς ὁμολογῶ χάριτας σοὶ τε καὶ τῷ ἀξιολύτῳ ἀδελφῷ σου*¹⁷ *ἐπὶ ταῖς θερμαῖς πρὸς τὸν κ. Βυζάντιον*¹⁸ *συστάσεις ὑπὲρ ἐμοῦ. Μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς ἐκδόσεως τῆς «Κλειῦς»*¹⁹, *ἦν πέρυσιν ἔτι ἐγίνωσκον ὡς ἀναπόφενκτον, εἶνε παρήγορον ὅτι*

13. Βλ. *Ερμής*, φ. της 28/15.8.1875, πρβλ. Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ανατολῆς καὶ Δύσης. Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των οθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα 1997, σ. 157, όπου επισημαίνονται ἄλλα ἀνάλογοι περιεχομένου κείμενα Ελλήνων καὶ ξένων. Βλ. ἐπίσης Καραδήμου-Γερόλυμπου, *αυτ.*, σ. 159, όπου ἀναφορὰ σε ἄρθρα τῆς ἰδίας ἐφημερίδας με αἴτημα τὴν οργάνωση ἐκ μέρους τῆς δημορχίας υπηρεσίας ἀποκομιδῆς σκουπιδιῶν ἀπὸ τὰς οδοῦς τῆς πόλεως τὰς ὁποίας ... χιλιάδαι ὀναρίων καταπληροῦσι ἀκαθαρσιῶν.

14. Βλ. σχετικὰ Π. Μόλχο, *Οἱ Εβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης 1856-1919*, Αθήνα 2001, σ. 49 κ.ε.

15. Σύμφωνα με τὴν ἐπίσημη ἀπογραφή του 1882 στον καζὰ Θεσσαλονίκης υπήρχαν 34.985 Ἕλληνες, 34.523 Εβραῖοι, 29.489 Μουσουλμάνοι καὶ 4.087 διάφοροι. Για τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὡπως καὶ για τὶς ἄλλες ἀπογραφές σχετικὰ με τὸν πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. Μόλχο, *ὁ.π.*, σ. 29 κ.ε.

16. Βλ. Νίγδελης, *ὁ.π.*, ἐπιστολή ἀρ. 33 (τῆς 15ης Ἰουλίου του 1892).

17. Ἐννοεῖ τὸν φιλόλογο καὶ πρῶν καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δημήτριο Βερναρδάκη (1833-1909). Για τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Μ. Ι. Μιχαηλίδης, *Λεσβιακαὶ Σελίδες. Μέρους Α' Βίος καὶ Ἔργα του Δ. Βερναρδάκη*, Μυτιλήνη 1939.

18. Ἐννοεῖ τὸν Ἀναστάσιο Βυζάντιο συνεκδότῃ (μαζί με τὸν Γ. Σκυλίτση) τῆς ἀπὸ το 1866 μετονομασθεῖσας σε *Νέα Ἡμέρα* ἐβδομαδιαίας ἐφημερίδας τῆς Τεργέστης *Ἡμέρα*. Για τὴν ἱστορία τῆς ἐφημερίδας βλ. Κ. Μάγμερ, *Ἱστορία του ἐλληνικοῦ τύπου*, τ. Α', Αθήνα, σ. 291.

19. Ἡ ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα *Κλειώ* τῆς Τεργέστης ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν λόγιο Διονύσιο Θερεϊανό, το 1861, μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν *Ἡμέρα*. Σταμάτησε τὴν κυκλοφορία τῆς το

ἐκδίδεται ἢ «*Ἡμέρα*», εἶδος τι *Centralblatt* τῆς Λειψίας ἢ *Wochenschrift* τοῦ Βερολίνου²⁰, εἰς ἣν δυνάμεθα οἱ φιλολογικώτεροι ἡμεῖς τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ εὐφήμως καλουμένων «φιλόλογον» νὰ ἀποστέλλωμεν ἐνίοτε τὰς μικρὰς καὶ προχειροτέρας διατριβὰς ἡμῶν. Ἀνάγκη ὅμως νὰ συστήσητε τῷ κ. Βυζαντίῳ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐφημερίδα αὐτοῦ φιλολογικώτερον πῶς, ἂν θέλῃ ν' ἀγαπηθῇ καὶ διαδοθῇ περισσότερο, ἀφοῦ ἐβδομαδιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα, οὐ μεγίστην ἔχουσιν τὰ παρ' ἡμῶν γράμματα ἀνάγκην, δὲν ἠτύχησε νὰ ἔχῃ ἢ Ἑλλάς μετὰ ἡμῶν αἰῶνα καθ' ὃν θεραπεύεται ἐλευθέρως ἡ φιλολογία.

Εἰς Θεσσαλονίκην ἀφικόμεν προὶ δύο ἐβδομάδων, μετὰ τὰς ἑορτὰς ἀπέροχοι δὲ εἰς ἄγιον ὄρος²¹ καὶ Ἀθήνας ὅπου καὶ θὰ στήσω τὴν φιλολογικὴν καλύβην ἣν ἱκανῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη περιεπλάνησα μετ' ἑμαντοῦ²². Ἀπέροψα πολλὰς καὶ συμφόρους προτάσεις γενομένας μοι ὅπως ἀναλάβω τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐνταῦθα διδασκαλείου²³, καὶ διότι θέλω νὰ μείνω ἐν ταῖς Ἀθήναις καὶ διότι, ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, εἶνε ἀνάξιον σπουδαῖον καὶ ἐπιστήμονος ἀνδρὸς νὰ διαμένῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ· ἀπερίγραπτα εἶνε τὰ «ρεζιλίαια» τῶν ἐνταῦθα ἀντιμαχομένων μερίδων, ἀπερίγραπτος ἡ ἀθλιότης καὶ παράλυσις ἢ ἐπικρατοῦσα εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα²⁴, φοβερὰ δὲ καὶ ἡ χρηματικὴ ἀνέχεια τοῦ τα-

1883. Ο Παπ. πρόλαβε νὰ δημοσιεύσει σε αὐτὴ μερικὰ ἀρθρα καὶ ἐπιστολές. Πὰ τις τελευταῖες βλ. Νίγδελης, *ὁ.π.*, ἐπιστολές αρ. 1 καὶ 4.

20. Ἐννοεῖ το ἐβδομαδιαῖο φιλολογικὸ περιοδικὸν *Berliner Philologische Wochenschrift* που ἰδρύθηκε το 1881 καὶ ἀπὸ το 1921 συνέχισε νὰ ἐκδίδεται με τὸν τίτλο *Philologische Wochenschrift*. Στὸ περιοδικὸ αὐτὸ ο Παπ. δημοσίευσε μεγάλο ἀριθμὸ μελετῶν, φιλολογικῶν ἀρχικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν στη συνέχεια. Πὰ τὴν ἐργογραφία του ἐν ἀναμονῇ τῆς δημοσίευσῆς τῆς τελικῆς τῆς μορφῆς βλ. προσωρινὰ *Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1854-1914). Φιλολογικὸν Μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁργανωθέν ὑπὸ τῆς ΕΜΣ*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 36 κ.ε.

21. Ο ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἐπισκέψεων τοῦ Παπ. στὸ Ἅγιο Ὄρος δὲν μοι εἶναι γνωστός, ἡ ἀναφορὰ αὐτῇ συνιστὰ πάντως τὴν προϋμότερη γνωστὴ μαρτυρία. Πὰ τις ἐπισκέψεις τοῦ Παπ. στὸς μονές καὶ τὶς Βιβλιοθήκες τοὺς καθὼς ἐπίσης καὶ γενικότερα τὶς σχέσεις του με τὸ Ἅγιο Ὄρος, ὅπως αὐτές ἀποτυπώνονται στὴν *Ἀλληλογραφία* του βλ. Νίγδελης, *ὁ.π.*, ἐπιστολές αρ. 83 (με σημ. 318), 88 καὶ 119 (ἰδιαιτέρα σ. 222).

22. Ἐννοεῖ τὸ μακρὺ διάστημα τῶν σπουδῶν του σε Γερμανία καὶ Ἰταλία 1873-1883· βλ. σχετικὰ Νίγδελης, *ὁ.π.*, σ. 313 καὶ σποράδην.

23. Ἡ παραπάνω πληροφορία εἶναι ἀγνωστὴ ἀπὸ ἀλλοῦ. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν Ἀλληλογραφία τοῦ Παπ., βλ. Νίγδελης, *ὁ.π.*, αρ. 5 καὶ 6 (χρονολογούμενες στὶς 25 Ἀπριλίου καὶ 1 Μαΐου ἀντίστοιχα), προκύπτει ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1884 ο Παπ. εὐρισκόμενος στὴν Αθήνα, ὅταν προφανῶς εἶχε ἐκλείψει ἡ πιθανότητα νὰ ἐκλεγεί υφηγητὴς στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, συζήτησε με τὸν Κωνσταντῖνο Παπαρηγόπουλο, πρόεδρο τοῦ ΣΔΕΓ, τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀναλάβει τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Ἑλληνικῶν σε ὅλες τὶς τάξεις του (ἰδρυθέντος ἀπὸ τὸν ΣΔΕΓ τὸ 1876) Διδασκαλείου, γιὰ νὰ καταλήξῃ τελικὰ στὴ διεύθυνση τοῦ Γυμνασίου Μοναστηρίου. Κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1883-1884 πάντως, μετὰ δηλ. τὸν ἐξαναγκασμὸ σε παραίτηση τοῦ πρώτου διευθυντῆ τοῦ παιδαγωγοῦ Χαρίσιου Παπαμάρκου τὸν Μάρτιο τοῦ 1882, διευθυντῆς του ἦταν ὁ ὑπότροφος τοῦ ΣΔΕΓ Αθ. Οικονομίδης· βλ. σχετικὰ Κ. Μπονίδης, *Οἱ ἑλληνικοὶ φιλολογικοὶ Σύλλογοι ὡς φορεῖς ἐθνικῆς παιδείας καὶ πολιτισμοῦ στὴ διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1904)*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 143-147.

24. Ἡ κρίσις στὰ ἐκκλησιαστικὰ οδήγησε, ὡς γνωστό, στὴν ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη Καλλίνικου ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Καλλίδη (μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τὸ διάστημα 1884-1889). Ἡ «παράλυσις» τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων ἀφορᾷ μάλλον τὴν πρόσφατη κρίσις τοῦ Διδασκαλείου.

μείον τῶν σχολείων²⁵· καὶ ὁμοῦς ὁ φίλος Οἰκονόμος²⁶ ἐπιλαβόμενος καὶ ἀρχαιολογίας καὶ Ἀκροπόλεως καὶ Καββαδίου²⁷ τέρεται ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ· *Quantum mutatus ab illo Oeconomo!!* – Ὁρθῶς ἐποίησας ἀπορροίφας τὴν παράκλησιν μιᾶς τῶν μερίδων νὰ διευθύνῃς²⁸ τὸ ἐνταῦθα γυμνάσιον, νὰ μὴ σ' ἀξιώσῃ δὲ ὁ θεὸς νὰ διευθύνῃς τοιοῦτ'ον σχολεῖον ἐν τῇ ὀυπαρᾷ ταύτῃ ἐβραίουπόλει.

Αὐτὴ μίαν ἀπορίαν σου ἦν προέβλεπον ὅτι πολλοὶ θὰ πάθωσι· σ' ἐσκανδάλισεν, ὅπως ἐσκανδάλισεν καὶ ἄλλους, ἢ δῆθεν ἀντιπαράθεσις τοῦ «σοφοῦ καθηγητοῦ Κόντου»²⁹ πρὸς τὸν «καθηγητὴν Πανταζίδην»³⁰· πρὸς τὸν Πανταζίδην διάκειμαι, ὡς πάντες γινώσκουσι, τόσον οἰκείως ὥστε ἂν ἔγραφον «ὁ σοφὸς κ. Πανταζίδης», θὰ ἦτο ὡσεὶ ἔγραφον «ὁ σοφὸς πατὴρ μου» καὶ τότε, ἂν μὴ ἄλλο, θὰ ἐμμούμην τὸν κῦρ Σ. Λάμπρον³¹, τὸν ἡρώα μου, ὅστις γράφον πον γαλλιστὶ εἶπε «*mon très savant père*»!, γέλωτας δὲ ἐπὶ τοιαύτῃ μιμήσει δὲν ἤθελον μὰ τὴν ἀλήθειαν νὰ ὀφλισκάνω. Τὸν Κόντον δὲ ἀπεκάλεσα σοφὸν ὡς φερ' εἶπῃ ἐν σελ. 97 ἀπεκάλεσα καὶ τὸν Κουμανοῦδην «σοφόν». Ἐγὼ, Γρηγόριε, τιμῶ καὶ ἀγαπῶ ἐπίσης τὸν Πανταζίδην καὶ τὸν Κόντον ὡς καὶ ἄλλους καθηγητάς, τὴν τιμὴν δὲ ταύτην καὶ ἀγάπην δὲν ἐξαπῶ ἐκ τοῦ ὀρθοῦ ἢ μὴ τῶν γλωσσικῶν θεωριῶν ἐνόος ἐκάστου· εἶνε δυνατὸν λ.χ. νὰ σφάλῃται ὁ Κόντος εἰς τὸ ζήτημα τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης· τοῦτο ὁμοῦς δὲν δύναται καὶ

25. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι για νὰ ανταπεξέλθῃ στις ἀνάγκες τῶν σχολείων για το σχολικὸ ἔτος 1884-1885 ἡ σχολικὴ εφορεία Θεσσαλονίκης ἔλαβε προσωρινὸ δάνειο ἀπὸ δύο πολίτες: 25.000 γρόσια ἀπὸ τὸν Αλφρέδο Ἄμποτ καὶ 4.100 ἀπὸ τὸν Δημήτριο Φιλίπποβιτς· βλ. σχετικὰ Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῶν Σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ το τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα», *Μακεδονικά* 16 (1976) 337.

26. Ἐννοεῖ τὸν παιδαγωγὸ Παναγιώτῃ Π. Οἰκονόμο (1852-1931). Ὁ Οἰκονόμος (υπότροφος τοῦ ΣΔΕΓ στὴ Γερμανία) εἶχε ἀναλάβῃ το 1876 τὴ διεύθυνση τοῦ Προτύπου Δημοτικῶ Σχολείου τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, εἶχε ὁμοῦς σημαντικὲς διαφορὲς ἀπόψεων με τὸν πρῶτο διευθυντὴ τοῦ Χαρίσιο Παπαμάργκο. Ὁ Οἰκονόμος εἶχε καὶ ἀρχαιολογικὰ ενδιαφέροντα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι διετέλεσε σύμβουλος τῆς ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας το χρονονικὸ διάστημα 1912-1918 βλ. Β. Πετράκος, *Ἡ ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. Ἡ Ἱστορία τῶν 150 ἐτῶν τῆς (1837-1987)*, Αθήναι 1987, σσ. 116, 297 καὶ 317. Το ενδιαφέρον τῆς οἰκογενείας για τὴν ἀρχαιολογία συνέχισε ὁ γιος τοῦ, μετέπειτα ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τῆς κλασικῆς Ἀρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο τῆς Αθήνας, Γεώργιος Οἰκονόμος.

27. Ἐννοεῖ τὸν ἀρχαιολόγο καὶ καθηγητὴ τῆς Ἀρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνῶν Παναγιώτῃ Καββαδία (1850-1928), μετὰξὺ τῶν ἄλλων ἀνασκαφέα τῆς Ἀκρόπολης καὶ δύο φορὲς (1895-1909 καὶ 1912-1920) Γραμματέα τῆς ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Για τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ βλ. Πετράκος, *ὁ.π.*, σσ. 282-284.

28. Τὴ θέση κατέλαβε τελικὰ ὁ Ἀντ. Οἰκονόμου, βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, «Ἡ Θεσσαλονικὴ ἐν μαθητολογίῳις φθεγγόμενοις ...», *Πρακτικὰ τῶν Συμποσίων «Τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα στὴ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας»*, Θεσσαλονικὴ, Κέντρο Ἱστορίας τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, ἀρ. 14, 1994, σ. 39.

29. Πρόκειται για τὴν κυρίαρχη τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη φυσιογνωμία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν κλασικὸ φιλόλογο καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Κόντο με τὸν κύκλο τοῦ οἰοῦ συνδέθηκε στενότερα στα ἐπόμενα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ὁ Παπ. Για τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ βλ. Γ. Α. Χριστοδοῦλου, *Κωνσταντῖνος Σ. Κόντος (1834-1909)*, Αθήνα 1979.

30. Ἀν κρίνουμε ἀπὸ ὅσα λέγονται παρακάτω εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται για χωρίο τῆς μονογραφίας τοῦ Παπ., *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ Σπυριδῶνος Λάμπρον καὶ ὁ ἐν Φλωρεντία Λαυρεντιανὸς Κώδιξ*, ἐν Αθήναις 1883, πον συνέγραψε ὡς βιβλιοκρισία στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Σπυριδῶνα Λάμπρον. Για τὴ διαμάχη τοῦ Παπ. με τὸν Σπ. Λάμπρο βλ. Νίγδελης, *ὁ.π.*, ἐπιστολή, ἀρ. 4.

31. Ἐννοεῖ τὸν Σπυριδῶνα Λάμπρο.

δὲν πρέπει νὰ δύναιται νὰ μ' ἐμποδίση τοῦ νὰ τιμῶ τὴν ἄλλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ μάθῃσιν· δυνατὸν νὰ ἀπατῶνται ὁ Πανταζίδης καὶ ὁ ἀδελφός σου, θὰ ἤμην ὅμως ἐσχάτως ἠλίθιος καὶ μωρός ἂν διὰ τοῦτο ἠρνούμην νὰ τιμῶ ἓνα Δ. Βερναδάκη καὶ ἓνα Πανταζίδην. Οὕτως ἔχωσιν τὰ πράγματα φίλε, πιστεύω δ' ὅτι ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ σου θὰ μὲ δικαιώσης.

Ἄνεγγων καὶ ἀναγινώσκω τακτικὰ τὰ ἐν τῇ «Ἡμέρα» γραφόμενα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ σου³². δὲν ἔχω οὔτε χρόρον οὔτε χρόνον ἱκανὸν νὰ εἶπω καὶ ἐγὼ τὴν ταπεινὴν γνώμην μου, ἂν ἐπιτρέπεται καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους ἡμᾶς νὰ ἔχωμεν ἰδίαν γνώμην περὶ τοιούτων ζητημάτων· ὁ περὶ αὐτῶν λόγος εἶνε μείζων ἢ κατ' ἐπιστολήν, εὔχμαι δέ ποτε νὰ διαλεχθῶμεν ἐκ τοῦ πλησίον ἐν ταῖς κλειναῖς καὶ (κον)ιοστεφάνοις Ἀθήναις ὅπως ἐξακριβώσωμεν ἀπὸ κοινοῦ τὸ πρᾶγμα.

Ἐν ἀγίῳ ὄρει κρύπτεται καλὸς τοῦ Πλουτάρχου κῶδιξ³³, ὡς ἀσφαλῶς παρ' ἀξιόπιστου καλογῆρου ἔμαθον· εὐχαρίστως θὰ συντάξω ἀντιβολὴν ἣν καὶ θὰ ἔχῃς πρὸς χρῆσιν, ἀρκεῖ νὰ εὐμοιρῆσω χρόνον πρὸς τοῦτο· ἔχω τόσα ἄλλα νὰ ἴδω καὶ ἐξετάσω, ὥστε φοβοῦμαι μὴ ὁ χρόνος μέχρι τοῦ Πάσχα, ὅποτε ἀνάγκη νὰ εἶμαι ἐν Ἀθήναις διὰ τὸ «ὕφηγητλήκι»³⁴, δὲν ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς μελέτας μου. Κρύπτεται καὶ ἀρχαῖος τοῦ Σοφοκλέους κῶδιξ³⁵!, ὁ δὲ «γραφογνωστὴς»³⁶ γινώσκει μόνον ν' ἀνακαλύπτῃ «ῥήτινας ἐν γάλακτι» καὶ νὰ σφαγιάξῃ Ἀκομινάτους. Ἡ «ἐπίκρισις» μου τὸν ἐσφαγίασεν.

Ἐν τῇ «Ἡμέρα» ὁ ἀδελφός σου ἰσχυρίσατο ὅτι οὐδεὶς ποτε Ἕλληνας ἀπὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας εἶπέ ποτε μέχρι σήμερον «εὐφόρος», «ἐπιφόρος», «δυσφόρος» κ.τ.τ. Καὶ ὅμως ἴδετε τὴν 12 σελίδα τοῦ β' τόμου τοῦ Ἀκομινάτου· ἐκεῖ ὁ κῆρ Λάμπρος εὐρῶν ἐν δυοὶ χειρογράφοις «τὸ ὀπωροφόρον τῆς γῆς, τὸ πάμφορον» διόρθωσε σὲ «παμφόρον»!!! Σχετικὸν τι πρὸ τοῦτο ἱκανῶς σκωπτικὸν θὰ δημοσιεύσω ἐν τῇ «Νέα ἐφημέριδι» ἐν ἣ ἔδημοσίευσα καὶ τὸ περὶ τοῦ «μιμέω-μιμῶ» ὅπερ ὁ κ. Λάμπρος ἐνόμισεν ὅτι ὑπολανθάνει ἐν τῷ «μιμῶ» (= ἡ μαίμου!), μεταφράσας ἐν τῷ βιβλίῳ «Romans Grecs» διὰ τοῦ «comparer»! Μὴ χειρότερα!

32. Εννοεῖ τῆ σειρά των ἀρθρων που δημοσίευσε ο Βερναρδάκης με τον τίτλο «Κωνσταντίνου Κόντου. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις αναφερόμενα εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν» στην εφημερίδα *Νέα Ἡμέρα* τῆς Τεργέστης ἀρ. 443-479 ἀπὸ τις 28/9 Ἰουν. του 1883 καὶ ἐξῆς (ἡ σειρά ολοκληρώθηκε στις 4/16.11.1884). Το σύνολο των ἀρθρων επαναδημοσιεύθηκε αυτοτελῶς ὡς βιβλίον με τον τίτλο *Ψευδοατιτικισμοῦ ἔλεγχος ἢτοι Κ. Σ. Κόντου γλωσσικῶν παρατηρήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν ἀνασκευή*, Τεργέστη 1884.

33. Το ενδιαφέρον του Βερναρδάκη για κώδικες του Πλουτάρχου αφορούσε τα *Ἠθικά* του τὴν ἐκδοσὴ των ὁποίων προετοίμαζε στην εποχὴ ἐκείνη. Ο πρώτος τόμος τους ἐκδόθηκε το 1888 στη βιβλιοθήκη των Αρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Συγγραφέων του γερμανικοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου B. G. Teubner.

34. Πρόκειται για τὴν πρώτη χρονικὰ πληροφορία σχετικά με τὴν πρόθεσή του να καταλάβει θέση στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Για τις κατοπινὲς προσπάθειές του να ἐκλεγεί ὑφηγητὴς/καθηγητὴς στο ἴδιο Πανεπιστήμιο βλ. Νίγδελις, ὁ.π., ἐπιστολές ἀρ. 44 (Αὐγούστος 1893), 59 (Ἰούλιος 1897). Ο Παπ. διορίσθηκε τελικὰ ἀριστίδην καθηγητὴς στη Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ἀπὸ τον πάτρωνα του Στέφανο Δραγούμη, πρωθυπουργό τότε τῆς Ἑλλάδας, τον Αὐγούστο του 1910, δὲν κατόρθωσε ὅμως να ἀναλάβει καθήκοντα για λόγους υγείας· βλ. σχετικά Νίγδελις, *αντ.*, σσ. 258-260.

35. Τὴν εποχὴ ἐκείνη ο Παπ. προετοίμασε τὴν ἐκδοσὴ των Αρχαίων Σχολίων (Scholia vetera) των τραγωδιῶν του Σοφοκλέους που ἐκδόθηκαν τελικὰ τέσσερα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τον ἐκδοτικὸ οἶκο B. G. Teubner.

36. Εδώ ο Παπ. ἀναφέρεται ειρωνικὰ στον επίσημο τίτλο τῆς θέσης που κατεῖχε ο Σπ. Λάμπρος στο Πανεπιστήμιο καθὼς καὶ το ὅτι ἦταν Ὑφηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Γραφολογίας.

Παντ. Μ. Νίγδελης, Επιστολή του Παπαγεωργίου προς τον Βερναρδάκη 303

Μὴ ὀργίζον ἂν μὴ λαμβάνῃς συχνότερα γράμματά μου· σὺ δὲ ὁσάκις ἔχῃς καιρὸν γράφε, διότι πόσον εὐχαριστοῦσί μοι αἱ ἐπιστολαί σου εἶνε περιττὸν νὰ εἶπω πρὸς εἰδότα σε.

*Εὐχόμενος σοι εὐτυχὲς τὸ νέον ἔτος
σὲ ἀσπάζομαι ἐκ τῆς ψυχῆς
Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου*

Τμήμα Ιστορία – Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

Ἐν Θεσσαλονίῃ τῇ 8 Ἰαν. 1884

Ἀγαπητὲ Γεωργίε

Πολλὰς ὁμολογῶ χάριτας σοί τε καὶ τῷ ἀξιοτίμῳ ἀδελφῷ σου ἐπὶ ταῖς θειραῖς πρὸς τὸν κ. Βυζαντινὸν συστάσειν ἐπὶ ἐμοῦ. Μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς ἐπιδόσεως τῆς «Κλειῦς», ἣν πέρυσιν ἔτι ἐγένετο ὡς ἀναπόφωτος, εἶνε παρηγορὸν ὅτι ἐπιδίδεται ἡ «Ἡμεῖς», εἰδὸς τι Centralblatt τῆς Λιπίας ἢ Wochenschrift τοῦ Βερολίνου, εἰς ἣν δύναμιθα οἱ φιλολογικώτεροι ἡμεῖς τῶν ἐν τῇ Ανατολῇ εὐφρήμων καλονομένων «φιλόλογων» νὰ ἀποστελλωμιν ἐπίσφι τὰς μερὰς καὶ προχρυστέρας διατριβαῖς ἡμῶν. Ἀνάγκη ὅμως νὰ συστήγητε τῷ κ. Βυζαντινῷ νὰ καταστήσῃ τὴν ἡμερῖδα αὐτοῦ φιλολογικώτερον πως, ἐν θέλῃ ν' ἀρνηθῇ καὶ διαδοθῇ περισσότερο, ἀφοῦ ἐβδομαδιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα, οὗ μάλιστα ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῶν ρεζιμὲτα ἀνάγκη, διὰ ὑπόχρησιν τὰ ἔτη ἢ ἄλλες μετὰ ἡμῶν αἰῶνα καθ' ὃν θεωρεῖται εἰλωθέρως ἢ φιλολογία.

Εἰς Θεσσαλονίῃν ἀφιέρωσιν πρὸ δύο ἐβδομάδων, μετὰ τὸ εὐρεῖσθαι εἰς ἀγιον ὄρεος καὶ Ἀθήνας ὅπου καὶ θὰ στήσῃ τὴν φιλολογίαν καλῆν ἣν ἰδανῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη περιπλάγησα μετ' ἑαυτοῦ. Ἀπίερισθα πολλὰ καὶ συμφέροντος προστάσεως γινώσκεις μοι ὅπως ἀναλάβω τὴν διωδύσιν τοῦ ἐπταῦθα διδασκαλίου, καὶ διότι θέλω νὰ μείνω ἐν ταῖς Ἀθήναις καὶ διότι, ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, εἶνε ἀνάγκη σπουδαίου καὶ ἐπιστήμονος ἀνδρός νὰ διαμῆνῃ ἐν Θεσσαλονίῃ ἀπεριέγραπτα εἶνε τὰ «εὐφιλίτικα» τῶν ἐπταῦθα διαμαχομένων μερῶν, ἀπεριέγραπτος ἢ ἀβλύγης καὶ παρὰλυτος ἢ ἐπικρατοῦσα εἰς τὰ ἡπαιδευτικὰ καὶ ἡθλογαστικὰ πράγματα, φοβερὰ δὲ καὶ ἡ χρηματικὴ ἀνάγκη τοῦ ταμίου τῶν σχολίων· καὶ ὅμως ὁ φίλος Οἰκονόμος ἐπιλαθόμενος καὶ ἀρχαιολογίας καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Καρβυδίου τίρεται ἐπὶ τῇ καταστάσει αὐτῆ· Quasi tum mutatus ab illo Desonomo!! — Ὁρθῶς ἐποίησας ἀπορρίψαι τὴν παράκλησιν μᾶς τῶν μερῶν νὰ διωδύης τὸ ἐπταῦθα γινώσκεις, νὰ μὴ σ' ἀρνήσῃ δὲ ὁ θεὸς νὰ διωδύης τοιαύ-

Ἐπιστολὴ Παπαγεωργίου πρὸς Γρ. Βερναρδάκη.
Letter from Papageorgiou to Gr. Bernardakis.

τον σχολειον εν τη ενπαρχ ταύτη Εβραίουπόλι.

Μω μίαν άπειρίαν σου ήτ προέβλεπον ότι πολλοί θα κά-
θωσι. σ' Ισπανιάσειν, όπως Ισπανιάσιοι και άλλους, ήδη-
θην άντιπαράθεσι του σοφου καθηγητου Κόντου προς τον
καθηγητην Παταλίδην. προς τον Παταλίδην διαμικαι, ως
πάντες γνωσποισι, τόσον οικίως ώστε αν ήγραφον «ο σοφός
κ. Παταλίδης» θα ήτο ως ήγραφον «ο σοφός πατήρ μου»
και τότε, αν μη άλλο, θα ήμνησθη τον πύρ Σ. Λάμπρον,
τον ήρωά μου, όπως ήγραφον που χαλλιστι ήπε «mon tres
savaant pere»! χαλιτας δι επι τοιαύτη μεμησου διν ή-
θιλον μα την αληθειαν να οφλισκάνω. Τον Κόντον δι άπει-
κάλισα σοφόν ως φέρ' επών εν κελ. 97 άπεικάλισα και
τον Κομματουόδην σοφόν. ήγω, Γεηηόρει, τιμω και αγαπώ
επ' ίσης τον Παταλίδην και τον Κόντον ως και άλλους
καθηγητάς, την τιμήν δι ταύτην και αγαπήν διν ήφατώ
εν του όρθου ή μη των χλιωσιων θεωριών ενός επάστου.
Επι δυνατόν λ. χ. να σφάλληται ο Κόντος εις το ζήτημα
της καθ' ήμάς γλώσσης. τούτο όμως διν δυνατόν και διν
πρέπει να δύναται να μ' ήμποδίση του να τιμω την άλλην
αυτου παιδίαν και μάθησιν. δυνατόν ν' άπατώνται ο Παν-
ταλίδης και ο αδελφός σου. θα ήμην όμως ισχυάτως ήλίθιος
και μωρός αν διν τούτο ήγονόμην να τιμω ένα Δ. Βερ-
ναρδάκη και ένα Παταλίδην. Ούτως ήκουσι τα πράγματα,
αγαπητέ φίλε, πιστώω δ' ότι εν άλλη επιστολή σου θα με
δικαιώσης.

Ανίγνωσ και αναγιώσω ταπεινά τα εν τη «Ημέρα»
ζηρούμνα υπό του αδελφου σου. διν ήω ούτε χωρον ούτε
χερόν. ήκανόν να ήπω και ήγω την ταπεινήν γνώμη μου,
αν ήπιτρέπηται και ως τους νεωτέρους ήμάς να ήμυμι ι-
διαν γνώμην περι τοιαύτων ζητημάτων. ο περι αυτών λόγος
ήτε μύθων ή κατ' επιστολήν, ήχομαι δι ποτε να διαλι-
χθώμην εν του πλησιόν εν ταύς κλιμαίς και (κον)ισσι-
φάνοις Αθηναίς όπως ήξαπεβύωμην από ποιού το πράγμα.

Ἐν ἀγίῳ ἔργῳ κρύπτεται καλὸς τοῦ Πλουτάρχου κώδιξ, ὡς ἀσφαλῶς παρ' ἀριστοῦ παλογγέου ἱμαθῶν εὐχαρίστως θα' συντάξω ἀντιβολὴν ἢ καὶ θα' ἔχῃς πρὸς χεῖρον, ὅρα μὴ γὰρ ἑμοικεῖν χρόνου πρὸς τοῦτο. ἔχω τόσα ἄλλα καὶ ἴδω καὶ ἔξιστάσω, ὥστε φοροῦμαι μὴ ὁ χρόνος μίχῃ τοῦ Πλάου, ὁπότε ἀνάγκη γὰρ εἶμαι ἐν Ἀθήναις διὰ τὸ «ὕψηγητλήμι», δὴν ἑπαρμένη εἰς τὰς μελέτας μου. Κρύπτεται καὶ ἀρχαῖος τοῦ Σοφοκλείου κώδιξ, ὁ δὲ «γεωφροσύτης» γινώσκω μόνον τὴν ἀναπτυχθεῖσαν «ἐχένας ἐν γάλακτι» καὶ γὰρ σφαχιδίῃ Ἀπορμνάτου. Ἡ «ἐπιπέρις» μου τὴν ἰσραηλίστου.

Ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» ὁ ἀδελφός σου ἰσχυρίσατο ὅτι οὐδέποτε ἔλλην ἐπὶ τοῦ Διουκαλίωτος καὶ τῆς Πύρρας ἔπεποιτε μίχῃ σήμερον εὐφόρος, ἐπιφόρος, δυσφόρος κ.τ.τ. καὶ ὅμως ἴδτε τὴν 12 σελίδα τοῦ β' τόμου τοῦ Ἀπορμνάτου. ἐκεῖ ὁ κύριος Λάμπρος ἰσχυρῶς ἐν δύο χειρογράφοις «τὸ δωροφόρον τῆς γῆς, τὸ πάμφορον» διώρθωσεν παμφόρον!!! Ἐξέτιμὸν τι πρὸς τοῦτο ἑπάνω σκηπτῶν θα' δημοσιεύσω ἐν τῇ «Νέᾳ Ἐφημερίδῃ» ἐν ἣ δημοσιεύσω καὶ τὸ περὶ τοῦ μεμῖω-μεμῖω ὅτι ὁ π. Λάμπρος ἰσχυρῶς ὅτι ὑπολαμβάνει ἐν τῷ «μεμῖω» (= ἡ μαιμῶν!), μεταφράσας ἐν τῷ βιβλίῳ «Romans φρεῖς» διὰ τοῦ comparer! Μὴ χιρότερος.

Μὴ δεῖξον ἀν' μὴ λαμβάνῃς συχνάκις γεράματα μου. οὐ σόαλις ἔχῃς παρὸν γεράφι, διότι πόσον εὐχαριστοῦσά μοι αἱ ἐπιστολαὶ σου εἴτε περιττὸν γὰρ εἶπω πρὸς εἶδόςτα σέ.

Ἐχόμενός σοι εὐτυχὴς τὸ νῦν ἔτος
σε' ἀπολύθῃμαι ἐν τῇ ψυχῇ
Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου.